

למה החליט חתן פרס נובל לקרוא לעצמו דווקא "עגנון"

makorrishon.co.il/judaism/people-judaism/article/308678

February 24, 2026

המעבר משם המשפחה הגלותי צ'צ'קס לשם העברי עגנון, שיקף את עולמו של הסופר שנקרע בין גולה לגאולה, בין ברלין לירושלים. גם לגיבוריו העניק שמות דו-לשוניים המבטאים את הקרע הזה. 56 שנים לפטירתו

[זיה שמיר](#)

ההחלטה הנחרצת לעלות ארצה שמה קץ ללבטיו. עגנון, 1966 | צילום: מארכיון דן הדני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

מדוע החליט שמואל-יוסף צ'צ'קס להיקרא "ש"י עגנון"? התשובה כביכול קצרה ופשוטה: כך חתם ב-1908 על "עגונות", סיפורו הארץ-ישראלי הראשון. מאז דבק בשם, ואפילו דרש עליו זכות יוצרים. בפנייתו למשרד-הפנים ביקש ש"עגנון" יישאר שם ייחודי, שלא יינתן לכל דכפין.

עברות שם לועזי הוא לרוב הליך רגיל ופשוט שחשיבותו אינה מרובה, ולפיכך מחבר הביוגרפיה "חיי עגנון" (1998), דן לאור, לא מצא לנכון להתעמק בו. גם חוקר הספרות אברהם-ארנולד באנד, שבספרו מ-1968, *Nostalgia and Nightmare*, העמיד את המונוגרפיה המקיפה הראשונה על עגנון, סיפר בקצרה על שמחה גוטמן (בן-ציון), מעסיקו של עגנון ב-1908, שהציע לבן-חסותו הצעיר לוותר על שמו הגלותי "המגוחר". עגנון הרים את הכפפה, ובחר בשם המשקף נפש בודדה ומעוגנת.

אולם המעבר מצ'צ'קס לעגנון לא היה צעד טריוויאלי. הוא שיקף את עולמו הספרותי והחוץ-ספרותי של הסופר, שנקרע בין גולה לגאולה, בין ברלין לירושלים. לא אחת העניק לגיבוריו שמות דו-לשוניים המבטאים את הקרע הזה, וגם עבור עצמו בחר בשם דו-לשוני המתפרש לכאן ולכאן. מפאת קוצר היריעה נביא רק דוגמאות אחדות לשמות הדואליים שנתן לגיבוריו, השאובים משלוש הלשונות שהיו שגורות בפיו.

האדונית ההלנית

בלומה – שמה של גיבורת "סיפור פשוט" לקוח מן היידיש, ולו משמעי-לוואי אופטימיים של לבלוב ופריחה, כנאמר בראש הפרק החמישי של הנובלה: "בלומה פורחת כשושנת העמקים". ברם, המילה העברית "בלומה" (במלרע) מלמדת על קיפאון חסר תקווה. משרתת צעירה זו, ששמה המלא הוא "בלומה נאכט", כמוה כפרח-לילה

בלום, השרוי בעלטה, שיפרח רק אם יימצא מי שיוציאנה מפינתה החשוכה ויישאנה לאישה. אילו נתממשה אהבת הירשל לבלומה, הייתה הצעירה הענייה ואפורת־הבגד נעשית כלה כלולה בהדרה. היא אף הייתה מסוגלת להרים תרומה חשובה לבית העסק של משפחת הורביץ ולטפח דור המשך, חסון בגופו ובנפשו.

מינה – שמה של הצעירה ששודכה להירשל, גיבור הנבלה, משמעו בגרמנית עתיקה "אהובה" (למרבה האירוניה, אין היא האישה האהובה). בעברית שמה מרמז למינות (כפירה), שהרי מדובר בעלמה שחינכה נזירות. עוד לפני שנשתמדה מנהלת ה"פנסיון" שבו נתחנכה, נטמעו במינה דעות מתקדמות (במרכאות ובלעדיהן). חברתה הטובה סופיה גילדנהורן, ששמה מעיד על סולם הערכים שלה ושל בני חברתה הנאורים, המתבוללים למחצה, דוחקת בה לקרוא להירשל "היינריך", ומדריכה אותה בנבכי העולם הנכרי. לפנינו "עבודה זרה", לרבות סגידה לערכי עגל הזהב ולתנאי הנוחות והרווחה, שמציעים החיים לבעלי הממון.

ואולם מתברר שהשידוך עם מינה האנמית, בת־העשירים, אינו מוביל ל"זיווג ממרומים". עקב תאוות הממון של אימו, הירשל הנרפה מחמיץ את ה"באָשערט" שלו, את הנפש־התאומה שהועיד לו גורלו. ילדם הפגום של הירשל ומינה הוא מזכרת עוון לזיווג הנכון שאבד בעקבות שיקולי ממון נפסדים.

פרידא, פריידא ומנפרד – בסיפורי עגנון מרובים סיפורי הפרידה, ההיפרדות והתרת־הנדרים (שידוך שהוחמץ, הבטחת נישואין שהופרה, גירושין, עגינות ואלמנות). הפירוד אצל עגנון הוא גם עניין אוניברסלי, הקשור בטרגיקה של האדם המודרני – השרוי בחתירה מתמדת לאיחוי הקרע שנפער בקרבו בעת הפרידה מהעולם הישן. הפירוד קשור גם במצב האומה, שבעלה־אלוהיה הפר את בריתו עמה, עָזְבָה והותירה אלמנה או עגונה.

בשמותיהם של כמה מגיבוריו משולב השורש העברי פר"ד, הרומז להתפוררות ולדיסהרמוניה: פריידלי ב"עגונות", פריידא ב"אורח נטה ללון", מנפרד ב"שירה" ועוד. מנפרד, שחיי נישואיו שלווים למראה, מסתחרר מדמותה השֵדִית של שירה, ושוכח את חובותיו כלפי אשתו וילדיו. הפרידה הקדחתנית מביתו ומאשתו ממחישה את חוסר ההיגיון שבתשוקה, המתלקחת במפתיע ומשכיחה את חובות הלבבות.

יצחק קומר – שמו הדו־לשוני של גיבור "תמול שלשום" משלב את לשון־ידיש המגורמנת של צאצאי שֵם ואת הגרמנית האוטנטית של צאצאי יפת. שם המשפחה "קומר" מלמד על בואו של הגיבור בשערי הארץ (הפועל "קומען" בלשון־ידיש פירושו "לבוא"). בהקשר החלוצי של שנות העליות הראשונות התלוו לשם משמע־לוואי שמחים ונלהבים, בנוסח "אנו באנו ארצה". ואולם עגנון הטמיע בשם גם את משמעותו הנְכֵרִית (= Kummer = "צער" בגרמנית), רמז לגורל המר שעתיד לפקוד את גיבורו לכשייפרד מהחלוצים ויתקרב לתושבי מאה שערים, "שלומי אמוני ישראל", המפקפקים בציונות.

הלני – גיבורת "האדונית והרוכל" מתגלה כערפדית מעוררת חלחלה הצמאה לדם קורבנותיה, בהם רוכל יהודי, המוכנס למיטתה כמאהב וכמשרת הסר למרותה. בסיפור זה, שנכתב בעיצומן של שנות השואה, ביקש עגנון לרמוז שסופה של גרמניה הנאצית יהא כסופה של אותה אדונית יפה, שפיתתה את ההלך היהודי וביקשה לקפח את חייו בסכין שקנתה ממנו – ושגרמה לבסוף למותה. בסמוי הביע תקווה שגם המפלגה הנאצית תהיה בקרוב גווייה, מאכל לעוף השמים ולחיית הארץ.

שמה של האדונית קשור ביוון הקדומה ובדמות הלנה היפה, שגרמה למלחמה שגבתה מחיר דמים כבד. ועוד, סיפור הערפדים במסורת סיפור הבלהה הגותי, מזכירנו שהשם "הֶלֶאס" (יוון), שממנו נגזר השם "הלני", אומץ כמקור זהותה של גרמניה הארית, הניאו־פגאנית. כך נרמזת זהותה הגרמנית של האדונית בעלת העיניים הכחולות כסכין נוצצת. וייתכן שהסיפור בדבר רוכל יהודי המחפש קורת־גג ומקום־לינה בעבי־היער רומז לאגדת "פֶּה לין" – להיותה של פולין מקלט ליהודיה, שהגיעו אליה בתחילה כרוכלים וסוחרים, ופיתחו בה מערכת יחסים ענפה עם אדוני הארץ, יחסים שהולידו בראשיתם סובלנות ופריחה כלכלית ותרבותית, ובסופם – שנאה ממארת.

דניאל ב"ח - במסעו אל שבוש, הלא היא בוצ'אץ' עיר מולדתו, ואל צללי עברה בספרו "אורח נטה ללון", הלך עגנון בעקבות חז"ל, דנטה, בלזק וביאליק גם יחד. את תפקיד וירגיליוס המוליך את הסופר למדורי התופת ועובר איתו מאתר לאתר ממלא כאן האפיקורוס קטוע הרגל דניאל ב"ח, המראה לאני-המספר את הדרך אל בית המלון דרך העיר החרבה-למחצה, שרבים מתושביה כבר עזבוה. השיטוט בין מדורי שאול מסתייע אפוא במדריך עתיר-ניסיון, שרגל העץ שלו מקנה לו אופי דמוני.

כל האפשרויות לפרש את שמו של דניאל ב"ח (בן-חזן? בן-חורין? בית חדש?) נרמזות בפרקי הפתיחה של הספר ומאורות באור אירוני: אביו של דניאל ב"ח היה אמנם חזן, אך הבן התפקר וכבר אינו פוקד את בית הכנסת; דניאל ב"ח החילוני אכן בן-חורין, כמו קרובו ירוחם חופשי שזנח את שמירת המצוות, אך ניכר שמורא שמים עדיין שורה עליו כשהוא מזהיר את רעהו שלא לאחר ל"סעודה המפסקת"; דניאל ב"ח רוצה לבנות לעצמו בית חדש, אך נבצר ממנו לעשות כן כי מצבו הכלכלי בכי רע. ההומונים הנכרי של שמו – Bach – המקובל במרחב התרבות הגרמני ובקרב יהודיו, פירושו "פלג", ללמדנו על התפלגותם של היהודים לפלגים ולמפלגות, עת נחרבו עריהם ונעזבו מיושביהן. רובם נסעו מערבה, ורבים התבוללו ואיבדו את זיקתם לתרבות עם-ישראל.

דייכסל – לא נפסח על נשיא איגוד-הסטודנטים בעיר הקטנה שבגליציה, מהסיפור הסאטירי המוקדם "בנערינו ובזקנינו" (1920). דייכסל נושא שם שמשמעותו מתאימה להפליא למנהיג פוליטי המוביל את קהל אוהדיו אל יעדיו (Deichsel בגרמנית הוא יצול של מרכבה). ואולם לשם "דייכסיל" יש גם משמעות הומונימית בכתוב עברי ("די כסיל"), המציגה באירוניה את יכולתו האינטלקטואלית הדלה של הפוליטיקאי המהולל – עסקן שתבונתו, כישרונותיו וכישורי ההנהגה שלו מפוקפקים למדי.

האומה העגונה

כעת נשוב ונתמקד בשם הדו-לשוני שהמציא עגנון לעצמו, והמבטא את משיכתו הדו-קוטבית של הסופר לארץ-ישראל ולאירופה, לעבריות ולגרמניות. בראש ובראשונה הוא בחר לעצמו שם ייחודי, ששיקף את שאיפתו להתבלט ולהיות "נְזִיר אֶחָיו" – קרי, להתנוסס כנזר על ראש אחיו.

בעברית מציינים צירופי המילים "השלכת עוגן" ו"הטלת עוגן" את ההגעה אל היבשה וההיאחזות בה; ולהפך, "הרמת עוגן" מציינת את ההיפרדות מן החוף וההפלגה לארץ אחרת. עגנון השליך עוגן והרימו יותר מפעם אחת בחייו. מצבי העגינה וההיעגנות במולדת וההתאזרחות בנכר נעשו מוטיב קבוע וחשוב ביצירתו.

"עגנון" הוא שם ארץ-ישראלי, כמו-כנעני, עם צלילה הגרוני של העי"ן השמית, אך זהו שם שמקורו ב"איי הים". הוא גזור מהשורש עג"ן – שבגלגולו המקראי, בלשון חז"ל ובתצורות המודרניות (כבצירופים "עוגן הצלה", "מעוגן בחוק", "מעגן סירות", ועוד) – נגזר מהמילה העתיקה *áγκυρα* (*áγκυρα*) שנתגלגלה מהמילה היוונית *angurā*, וממנה נדדה לעברית העתיקה והמודרנית. מעניין להיווכח ששמות עבריים לא מעטים של כלים – דוגמת עוגן, אזמל, פנס, אפרכסת, אספקלריה, נרתיק ועוד – מקורם ביוונית וממנה השתרשו בעברית. ייתכן שלפנינו אות לעיסוקם של היוונים במלאכת כפיים ושל העברים בתלמוד תורה.

באמצעות השם הדו-לשוני שבחר לעצמו, ביטא אפוא עגנון גם את משיכתו אל תרבות המערב המודרנית, כלומר אל התרבות הגרמנית, תרבותם השאולה של אבותיו ותרבותה האותנטית של רעייתו ומשפחתה. וגם להפך: דמות העגונה והעוגן הכובל אותה לנמל-הבית מבטאים את העולם העברי הקדום ואת חומרותיו בנושאי אישות (כהלכות עיגון וייבום שמייחדים עד עצם היום הזה את הדת היהודית מדתות אחרות).

השם "עגנון", פרי המצאתו של הצעיר מגליציה שהגיע ל"יפו יפת ימים" במלבושים גלותיים שלא התאימו לאקלים הארץ, מבטא את מסכת הלבטים שלו. מחד גיסא, משיכתו אל המזרח הקדום; מאידך גיסא, משיכתו אל יפייפותו של יפת, אל ההלניזם הקדום והמודרני הקורץ לו "מעבר לים" (ובל נשכח שמקור שמה של העיר העתיקה יפו ב"יפת" – אבי הגזע הארי).

בתקופה הפורמטיבית של חייו נתון היה עגנון במסכת לבטים רב-מערכתית: הוא התלבט אם להצטרף לאחיו החלוצים (ולהתחתן עם אחת הצעירות שהכיר במרוצת שנות שהותו בארץ), או לחזור לאירופה ולבנות בה את עתידו. הוא התחבט גם בשאלת הלשונות: האם לחבר את סיפוריו בלשון העתיקה של ארון הספרים העברי – שהפכה, בעקבות בן-יהודה וחבריו הירושלמים, ללשון חיה המדוברת ברחוב ובשוק – או בגרמנית עכשווית, שפתם של רעייתו ובני משפחתה שלמענם חשב לפתח קריירה של סופר גרמני.

כן התלבט עגנון יותר מפעם אחת בין שתי ערים עתיקות: עיר הנמל יפו ועיר הקודש ירושלים. במקביל התלבט בין עיר צנועה ומבודדת כירושלים, לעיר הומה כברלין שיש בה מרכז עברי ראוי לשמו, אך גם קברטים ובתי שעשועים, המתאפיינים בפריצות פרוורטית. בעלייתו השנייה ארצה הוא התלבט אם לנהל את חייו בתל-אביב החדשה והחילונית עם בתי הקפה, המסבאות ומופעי הבמה הקלה; או בירושלים העתיקה, המחודשת ימיה כקדם – עיר שבתוכה הלכה ונבנתה אז האוניברסיטה העברית שנועדה לשמש מרכז רוחני ומדעי לבני הארץ והתפוצות. עד 1924 עמד עגנון על פרשת דרכים, ושאל "לאן?".

דמות העגונה הייתה לסמל מרכזי ביצירתו, למן סיפוריו "עגונות" ו"והיה העקוב למישור", שבהם אין האישה יכולה לשנות את מצבה, כפי שהעוגן הכבד קושר את הספינה לנמל עד להתרת הכבלים. את הסמל שאל מיהודה לייב גורדון ("יל"ג), שראה בעגינות סמל לגורלה של "אִשָּׁה עֵבְרִיָּה" – קרי, סמל נצחי לגורל האומה. עגנון שילב את דמות העגונה בסיפורים כמו-ריאליסטיים, אך גם כסמל לאומי ואוניברסלי, שלפיו האדם המודרני נדון לבדידות שאין ממנה מנוס ומפלט, בדידות הדומה למצבה המייאש של העגונה.

בין הקטבים

השם נפתח באותיות ע"ן וגימ"ל. ע"ן-גימ"ל הוא שמו של כתב-עת אינטרנטי בחקר עגנון (2011 – 2012), שיצא לאור מטעם החוג לספרות עברית באוניברסיטת בר-אילן. השם נבחר בזכות מרכזיותן של האותיות הללו – ע"ן וגימ"ל – בשמו של הסופר ובסיפוריו.

לכאורה בסיפורים אלה – ובאופן מיוחד ב"עידו ועינים" וב"עד עולם" – משמשות האותיות כתחבולה להפרדת "בני אור" מ"בני חושך", אך בדיקה שיטתית תגלה שהסימטריה הבינארית הזאת שבין גיבורי ע"ן לגיבורי גימ"ל איננה עקבית. הניסיונות לנמק את התופעה לא הניחו את דעתו של חוקר הספרות פרופ' ראובן צור, חתן פרס ישראל, ששיער שעגנון תעתע בפרשניו והכניסם לתוך מבוי סתום שאין ממנו מוצא. הוא הציע להתבונן בסיפורים אלה כבסיפורי פנטזיה מסתוריים, שאין להם פירוש רציונלי כלשהו.

דומתני שההפך הוא הנכון: ניתן בהחלט למצוא פירוש רציונלי לשימוש הנפרז באותיות ע"ן וגימ"ל בסיפורים אלו. אין מדובר בתופעה סתמית ושרירותית: אצל עגנון תופעות "הבראיסטיות", הקשורות בענוותנות ובהתרחקות מהבלי העולם-הזה, מסומנות באות ע"ן – סמל העבריות הכנועה (כבשם "עובדיה" מ"שירת האותיות" של הרומן "הכנסת כלה", ומהסיפור "עובדיה בעל מום"). לעומת זאת, תופעות "הֶלְנִיסְטִיּוֹת", הקשורות בכוח, בגבורה, בגבריות, בתאוות בשרים ובכיבושים למיניהם, מסומנות אצלו באות גימ"ל – האות של הגותיקה הגרמנית, תרבותו של עם שוחר גבורה וחדור גאווה שטיפח את רעיון "הגזע העליון".

לפעמים יש בסיפורים אלה דמויות "היברידיות" המכילות את שני הקטבים המנוגדים גם יחד. לעצמו בחר עגנון בשם דו-קוטבי ודו-לשוני, המשקף אל-נכון את אובדן הכיוונים שבו היה שרוי בהגיעו לארץ ישראל העות'מאנית של ימי העלייה השנייה. בשמו כרך את שני הקטבים המנוגדים של חייו בתקופת הלבטים שלו בין עבריות וגרמניות, שנמשכה מרגע עלייתו הראשונה ארצה ב-1908 ועד רגע עלייתו השנייה ב-1924. במשך שנות דור ויותר נקלע ב"כף הקלע", כלאו בתווך בין שתי האפשרויות המנוגדות שלא נתנו מנוח. הוא היטלטל בין הקטבים, ולא הצליח למצוא מזור לנשמתו המיוסרת. רק עם ההחלטה הנחרצת לעלות ארצה ושלא לשוב לגרמניה לעולם נפסקו הלבטים, ועגנון שב למסורת אבותיו ובחר להיעגן "עד עולם" בעיר ציון וירושלים.

פרופ' זיוה שמיר עמדה בראש בית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל־אביב; חיברה יותר מארבעים ספרים ולמעלה מאלף מאמרים העוסקים בחקר הספרות